

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 343.102:159.947.2

В. М. Бараняк

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
доц. кафедри кримінального права і процесу,
канд. хім. наук, доц.

ДОПУСТИМІСТЬ ЗБИРАННЯ ЕКСПЕРТОМ ОБ'ЄКТІВ ЕКСПЕРТИЗИ

© Бараняк В. М., 2016

На основі аналізу законодавства, теорії та практики судової експертизи досліджено зміст поняття “об'єкт експертизи”, розглянуто питання щодо допустимості збирання експертом об'єктів експертизи. Висловлено пропозиції щодо допустимості збирання експертом об'єктів експертизи під час проведення дослідження, їх подальшого теоретичного розроблення, закріплення на рівні закону через внесення змін і доповнень до законодавчих актів і впровадження у практичну діяльність з метою забезпечення повноти і якості збирання доказової інформації.

Ключові слова: експерт, об'єкт експертизи, матеріали для проведення експертизи, зразки для проведення експертизи, збирання об'єктів експертизи.

В. М. Бараняк

ДОПУСТИМОСТЬ СОБИРАНИЯ ЭКСПЕРТОМ ОБЪЕКТОВ ЭКСПЕРТИЗЫ

На основе анализа законодательства, теории и практики судебной экспертизы исследовано содержание понятия “объект экспертизы”, рассмотрен вопрос относительно допустимости собирания экспертом объектов экспертизы. Изложены предложения относительно допустимости собирания экспертом объектов экспертизы в ходе проведения исследования, их дальнейшей теоретической разработки, закрепления на уровне закона путем внесения изменений и дополнений к законодательным актам и внедрения в практическую деятельность с целью обеспечения полноты и качества сбора доказательственной информации.

Ключевые слова: эксперт, объект экспертизы, материалы для проведения экспертизы, образцы для проведения экспертизы, собирание объектов экспертизы.

V. M. Baranyak

ADMISSION OF COLLECTING BY THE EXPERT OF OBJECTS OF EXAMINATION

On the basis of analysis of legislation, theories and practices of judicial examination are investigational maintenance of concept “object of examination”, a question is considered in relation to admission of collecting by the expert of objects of examination. The expounded suggestions are in relation to admission of collection of objects of examination an expert during

realization of research, them further theoretical development, fixing at the level of law by making alteration and adding to the legislative acts and introduction in practical activity with the aim of providing of plenitude and quality of collection of evidential information.

Key words: expert, object of examination, materials for realization of examination, standards for realization of examination, collection of objects of examination.

Постановка проблеми. Специфіка кримінального судочинства, а також сучасна криміногенна обстановка роблять особливо актуальним завдання вилучення максимуму доказової інформації з об'єктів експертного дослідження, а також знаходження додаткових можливостей їх отримання. Одним зі шляхів його вирішення є отримання (виявлення, фіксація, вилучення) експертом нового об'єкта експертизи під час проведення дослідження іншого об'єкта. Проте це питання є дискусійним, разом з обмеженнями, встановленими чинним КПК України.

Метою дослідження є аналіз чинного законодавства, теорії та практики судової експертизи щодо використання поняття “об'єкт експертизи” та допустимості збирання експертом об'єктів експертизи.

Стан дослідження. Проблеми визначення поняття об'єкта судової експертизи та допустимості збирання експертом об'єктів експертизи стосуються численні роботи вітчизняних та закордонних криміналістів: Т. В. Авер'янової, Л. Ю. Ароцкера, В. Д. Арсеньєва, Р. С. Белкіна, А. І. Вінберга, В. Я. Колдіна, Д. Я. Мирського, М. Н. Ростова, Т. В. Сахнової, В. А. Снеткова, Ю. К. Орлова, О. Р. Шляхова, В. М. Махова, В. О. Комахи, М. Г. Щербаковського та ін.

Виклад основних положень. У теорії кримінально-процесуального права і судової експертизи існує поняття “об'єкт експертизи”. Найпоширенішим є визначення об'єкта експертизи як носія інформації про факти, що становлять предмет експертизи. Об'єкт експертизи – це предмети матеріального світу, що підлягають експертному дослідженню з метою встановлення відомостей про обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Об'єктами експертизи можуть бути речові докази, документи (як вид доказів), зразки для порівняльного дослідження.

Аналіз статей чинного КПК України, в яких згадуються об'єкти експертизи, дає підстави зробити такі висновки.

У нормах низки статей КПК України законодавець використовує різну термінологію:

- У ст. 69 – “матеріали і зразки, пов'язані із проведенням експертизи”, “предмети та об'єкти дослідження”, “матеріали для проведення експертизи”, “об'єкт експертизи”.
- У ст. 101 – “матеріали, що були надані для проведення дослідження”.
- У ст. 102 – “отримані експертом матеріали та матеріали, які були використані експертом”.
- У ст. 245 – “зразки для проведення експертизи” [1].

Законодавець розмежовує поняття “матеріали, що були надані для проведення дослідження” і “об'єкт експертизи”, однак нечітко. На нашу думку необхідно строгіше регламентувати випадки використання цих термінів та наповнення кожного з них конкретним змістом. Визначень цих термінів Кримінальний процесуальний кодекс України не містить.

У ст. 1 проекту Закону України “Про судово-експертну діяльність” [2] розкрито зміст поняття “об'єкти судової експертизи”. До об'єктів судової експертизи проект закону зараховує матеріальні та матеріалізовані носії інформації, які досліджує судовий експерт засобами спеціальних знань у межах предмета експертного дослідження: речові докази, похідні речових доказів, зразки, документи, тіло й стан психіки людини, трупи (їх частки), тварини (їх частки), рослини (їх частки), будівлі, споруди, ділянки місцевості тощо, а також відомості, що зафіксовані в матеріалах справи (провадження) та інших носіях інформації.

На думку О. Р. Шляхова, “об'єкти експертизи – це закріплені в матеріалах кримінальної справи й передбачені кримінально-процесуальним і цивільно-процесуальним законодавством джерела інформації; серед них головна роль належить речовим доказам, речовій обстановці місця події, зразкам для порівняльного дослідження” [6, с. 8]. М. Г. Щербаковський зазначає, що всі

“об’єкти експертного дослідження становлять єдність матеріального та ідеального складників, де перший – джерело інформації, що фіксується у вигляді відображення, другий – уявна модель, створювана екпертом у своїй свідомості на основі результатів дослідження матеріальної субстанції” [7, с. 129]. Пропонується така класифікація об’єктів судової експертизи відповідно до джерела походження: 1) надані на дослідження безпосередньо слідчим; 2) одержані екпертом під час проведення досліджень (зразки порівняння); 3) допоміжні, що використовуються під час дослідження (еталони, зразки з колекцій тощо) [7, с. 132]. Як зазначає В. О. Комаха, об’єкти судової експертизи – це матеріальні носії інформації про факти і події, що досліджує експерт. Об’єктами судової експертизи є здебільшого речові докази. Наприклад, сліди, механізми, сипкі, рідкі тіла, виділення організму людини, різноманітні зразки, а також інші матеріали справи (протоколи, фотографії, кіноплівки тощо) [8, с. 121]. Ю. К. Орлов визначає об’єкти експертизи як речі матеріального світу, що підлягають експертному дослідженню з метою встановлення інформації, необхідної для проведення експертизи [9, с. 27–28]. Він пропонує таку класифікацію об’єктів експертного дослідження:

- речові докази;
- документи (як вид доказу);
- об’єкти без процесуального статусу (трупи, ділянки землі, будівлі, інші немобільні об’єкти);
- зразки для порівняльного дослідження;
- матеріали кримінальної справи (крім речових доказів і документів як самостійного об’єкта цієї експертизи);
- живі особи.

Отже, поняття “об’єкт експертизи” вужче, ніж “об’єкт досліджень”, до якого належать матеріали кримінального провадження (протоколи огляду місця події, експериментів, обшуків тощо). З протоколів найважливішим для експертів є протокол огляду місця події, а також протокол огляду трупа, у яких містяться відомості про місце виявлення об’єктів експертизи, застосовані способи їх фіксації, вилучення, упаковки, транспортування.

Заборона екперту самостійно збирати “матеріали для проведення експертизи” (ч. 4 ст. 69 КПК України), на нашу думку, стосується збирання саме об’єктів експертизи, оскільки це єдино можлива дія, пов’язана з безпосередньою діяльністю експерта. Що ж стосується збирання матеріалів кримінального провадження (із самостійним проведенням спрямованих на збирання доказів процесуальних дій), то проведення таких дій є виключно компетенцією слідчого. Матеріалами, які не має права збирати експерт, можуть бути і предмети, документи, не залучені у кримінальний процес як кримінально-процесуальні докази.

На законодавчому рівні не визначено, що ж саме розглядати як “матеріали, що були надані для проведення дослідження” під час призначення судової експертизи (ч. 3 ст. 101 КПК України). Це положення можна витлумачити двояко. З одного боку, такими можна вважати усі матеріали кримінального провадження, які стосуються предмета судової експертизи, з якими ознайомлюється експерт, а також об’єкти експертизи. З іншого боку, під матеріалами можна розуміти наявні у кримінальному провадженні докази, за винятком тих, які є безпосередніми об’єктами судової експертизи.

З метою забезпечення однакового розуміння і застосування норми закону слід внести зміну в ч. 3 ст. 101 КПК України, замінивши слова “матеріали, що були надані для проведення дослідження” словами “об’єкти експертизи та матеріали кримінального провадження, що надаються для проведення судової експертизи”.

Результати наведеного аналізу змісту понять, на нашу думку, дають змогу вважати виправданим використання у кримінальному судочинстві саме терміна “об’єкт експертизи”, виробленого наукою кримінально-процесуального права і теорією судової експертизи. Отже, “матеріали для проведення експертизи” слід вживати для позначення всієї сукупності об’єктів експертного дослідження.

Так чи має право експерт збирати об’єкти експертизи?

Об’єкти експертизи, як зазначено вище, можуть бути представлені речовими доказами, документами (як видом доказів), зразками для проведення експертизи.

Згідно із загальним правилом, встановленим ч. 4 ст. 69 КПК України, експерт не має права самостійно збирати матеріали для проведення експертизи: речові докази, документи (як вид доказів), зразки для проведення експертизи. Однак стосовно зразків для проведення експертизи законодавець запровадив спеціальну норму, закріплену в ч. 1 ст. 245 КПК України: “У випадку, якщо проведення експертизи доручено судом, відібрання зразків для її проведення здійснюється судом або за його дорученням залученим спеціалістом”.

Згідно зі ч. 5 ст. 53 ЦПК України експерт не має права за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи [3].

У п. 11 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України 23.03.2012 р. № 4 “Про деякі питання практики призначення судової експертизи” зазначено, що згідно з пунктом 2.3.2 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5, експерту заборонено самостійно збирати матеріали, які підлягають дослідженню, а також вибирати вихідні дані для проведення експертизи, якщо вони відображені в наданих йому матеріалах неоднозначно.

У господарському судочинстві до таких матеріалів належать речові та письмові докази. Отже, судового експерта не наділено повноваженнями для пошуку та витребування речових або письмових доказів. Винятком є випадки, коли у процесі дослідження наданого у встановленому порядку для проведення експертизи об'єкта експерт виявляє інші об'єкти, стосовно яких йому не були поставлені питання або дослідження яких входить до компетенції експертів іншої спеціальності (спеціальностей): у такому випадку експерт має право зафіксувати ці об'єкти, відокремити їх від основного об'єкта (якщо це не пов'язано з пошкодженням або знищенням об'єкта), описати їх у висновку та приєднати до матеріалів експертизи [4].

У науково-практичному коментарі ст. 273 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) зазначено, що експерт має право самостійно збирати матеріали, які підлягають дослідженню, а також вибирати вихідні дані для проведення експертизи, якщо вони відображені в наданих йому матеріалах неоднозначно [5].

Отже, експерту заборонено збирання будь-яких об'єктів експертизи, за винятком окремих випадків, коли у процесі дослідження наданого у встановленому порядку для проведення експертизи об'єкта експерт виявляє інші об'єкти, стосовно яких йому не були поставлені питання або дослідження яких входить до компетенції експертів іншої спеціальності (спеціальностей).

Однак, згідно з п. 2 ч. 3 ст. 69 КПК України, експерт має право заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи.

Формулювання “надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи” не дає змоги зробити однозначний висновок про те, чи повинно надання зразків для проведення експертизи передбачатися експертною методикою, чи самим фактом виявлення і вилучення зразків (нових, додаткових) під час проведення експертизи.

У першому випадку можливість застосування п. 2 ч. 3 ст. 69 КПК України не викликає сумнівів. У другому випадку відповідь неоднозначна. В. Н. Махов вважає, що “експерт не має права самостійно отримати зразки для порівняльного дослідження, якщо їх не подав слідчий, якщо їх мало або якщо вони виявилися непридатними для дослідження” [10]. Разом з тим, на практиці трапляються випадки, коли експерт виявляє потенційні об'єкти експертизи, коли експертна ініціатива зі збирання об'єктів дослідження обмежена законодавцем, але обумовлена інтересами практичної діяльності.

Отже, щодо питання про наявність у експерта права на збирання зразків для проведення судової експертизи діє заборона, встановлена ч. 1 ст. 245 КПК України, а стосовно збирання експертом речових доказів діє заборона, встановлена ч. 4 ст. 69 КПК України.

Більшість правознавців схильні вважати допустимим збирання експертом об'єктів експертизи під час проведення експертиз певних класів, родів (видів) або дослідження тільки окремих видів об'єктів (наприклад, мікрооб'єктів). Видається доречним надати дозвіл експерту на збирання речових доказів за умови їх процесуального оформлення.

Висновки. Виправданим є використання в кримінальному судочинстві терміна “об’єкт експертизи”. У низку статей КПК України необхідно внести зміни з метою забезпечення однакового розуміння змісту понять “об’єкт експертизи”, “матеріали для проведення експертизи”.

Висловлені пропозиції щодо допустимості збирання експертом об’єктів експертизи під час проведення дослідження потребують подальшого теоретичного розроблення, закріплення на рівні закону з внесенням змін і доповнень до КПК України і впровадження у практичну діяльність з метою забезпечення повноти і якості збирання доказової інформації.

1. *Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв’язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України”*: чинне законодавство з 19 листопада 2012 року: (ОФІЦ. ТЕКСТ). – К.: ПАЛИВОДА А. В., 2012. – 382 с. – (Кодекси України). 2. *Проект Закону України “Про судово-експертну діяльність”*. – Режим доступу: old.minjust.gov.ua/43603. 3. *Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. – 2004. – № 40–41, 42. – Ст. 492. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/1618-15. 4. *Постанова Пленуму Вищого господарського суду України 23.03.2012 № 4 “Про деякі питання практики призначення судової експертизи” (Із змінами, внесеними згідно з Постановами Вищого господарського суду № 3 від 16.01.2013, № 6 від 10.07.2014)*. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/v0004600-12. 5. *Науково-практичний коментар НПК Кодексу України про адміністративні правопорушення, 2013 р.* Режим доступу: uazakon.ru/ukr/кирар/. 6. *Шляхов А. Р. Судебная экспертиза: организация и проведение / А. Р. Шляхов*. – М.: Юрид. литература, 1979. – 123 с. 7. *Щербаковський М. Г. Призначення та провадження судових експертиз / М. Г. Щербаковський*. – Х.: Фактор, 2011. – 400 с. 8. *Тактика використання спеціальних знань у формі судової експертизи в процесі розслідування і розкриття злочинів: монографія / В. О. Комаха, Г. Ф. Кривда та інші; за заг. ред. В. О. Комахи; Одеська національна юридична академія*. – Чернівці: Золоті литаври, 2004. – С. 56–61. 9. *Орлов Ю. К. Судебная экспертиза как средство доказывания в уголовном судопроизводстве / Ю. К. Орлов*. – М.: Ин-т повышения квалификации РФЦСЭ, 2005. – 264 с. 10. *Махов В. Н. Производство судебной экспертизы / В. Н. Махов // Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации; под общ. ред. В. В. Мозякова*. – М., 2002. – 457 с.